

UOT 330.342.3

SUMQAYIT KİMYA SƏNAYESİNDƏ YENİ MƏRHƏLƏ (1999-2003-cü illər)

SƏMƏDOV FƏRMAN FAMIL oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, dissertant

Sarvan.74@mail.ru

Açar sözlər: Sumqayıt, kimya sənayesi, yeni texnologiya, investisiya qoyuluşu, etilen-polietilen, sintezkauçuk, üzvi sintez, səthi aktiv maddələr, superfosfat, aşqarlar, məişət kimyası

Respublikamızın kimya, neftkimya və neft məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, onların beynəlxalq standartlar səviyyəsinə çatdırılması qarşıda duran ən vacib məsələlərdən biri olmuşdur. Azərbaycanın görkəmli alimlərini öz ətrafında toplayan “Sinterol” Elm İstehsalat Müəssisəsi bu vacib məsələ ilə məşğul olmaq məqsədilə Alimlər qrupu yaradılmışdır.

İqtisadiyyatımızın, xüsusilə də neftkimya sənayesinin dirçəlməsi üçün tələb olunan əsas məhsulun- katalizatorun istehsal prosesi həll olunmuşdur. Bu Alimlər qrupunun ən böyük nailiyyəti idi. Bütün dünya praktikasında piroliz prosesləri nəticəsində alınan ağır qatran komponentlərindən cox səmərəli, yararlı istifadə edilir. Ağır piroliz qətranı emalı imkanına malik olan qabaqcıl ölkələr bu cür məhsulların çıxımının məqsədyönlü artımına üstünlük verir.[15]

Superfosfat keçmiş ittifaq dövründə Qafqaz regionunu mineral gübrələrlə təmin edən yeganə müəssisə olmuşdur. SSRİ-nin dağılması ilə Xammalla təchizat pisləşdiyindən müəssisə öz gücündən, demək olar ki, qat-qat aşağı səviyyədə işləyir. Əsas xammal hesab olunan apetit əvvəllər uzaq Murmansk vilayətindən gətirilirdi. İqtisadi əlaqələr pozulduğundan və maliyyə imkansızlığından təchizat məsələsini qaydaya sala bilməmişik. Bununla belə, daxili imkanları və ehtiyat mənbələri hərəkətə gətirməklə az miqdarda olsa da, mineral gübrə hazırlanmışdır.

Müəssisənin ikinci əsas istehlak məhsulu isə sulfat turşusudur. 1999-cu ilin on ayı ərzində 15922 ton məhsul hazırlanmışdır. Sulfat turşusu istehsal edən sex xeyli vaxt idi ki, fəaliyyət göstərmirdi. Həyata keçirilən texniki-təşkilati tədbirlər nəticəsində xammal və material məsələsi həll edilmişdir. Qonşu Gürcüstandan 3400 ton xammal gətirilmişdir. Bu sexin fəaliyyəti nəticəsində zavod öz fəaliyyətini bir qədər yaxşılaşdırma biləcək, sulfat turşusu əsasında oleum, kuporos yağı və elektrolitin alınmasına imkan yaranacaqdır. Xalq istehlakı mallarının buraxılışında da ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 8 faiz artım olmuşdur. [11]

Səthi Aktiv maddələr zavodunun direktoru Təbrik Quliyev qeyd etmişdir ki, 1999-cu il kimyaçılarımız üçün çox uğurlu olmuşdur. Praqnoz tapşırıq 102 faiz yerinə yetirilmiş, nəzərdə tutulduğundan əlavə bir milyard manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Müəssisənin gəlirləri hesabına bütün ayrımlar ödənilmişdir. İllərlə anbarlarda yığılıb qalmış məhsullar, nəhayət, öz alıcılarına çatdırılmışdır. Kollektivin hər bir üzvü müəssisənin ahəngdar işləməsinə səy göstərmişdir. Əvvəlki illərdən fərqli olaraq qonşu MDB respublikaları, habelə İran, Türkiyə, Almaniya Federativ Respublikası və digər ölkələrlə əlaqələr yaradılmış, müqavilələr bağlanmışdır. İstehlak bazarının tələblərinə uyğun məhsulların hazırlanması və çeşidinin artırılması, yeni texnologiyanın mənimsənilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Yeni texnologiyanın mənimsənilməsi istiqamətində də uğurlarımız az olmamışdır. Öz gücümüzlə alkilbenzol istehsal edən qurğunu işə salmışıq. Bütün bunlarla yanaşı, müəssisənin texniki bazası gücləndirilmiş, yeni təmir-tikinti sexi yaradılmışdır. Həllini gözləyən məsələlər də az deyil. [8]

2000-ci ilin birinci rübündə Sumqayıt ərazisində fəaliyyət göstərən kimya və neft kimya sənayesində məhsul buraxılışı 1999-cu ilin birinci rübünə nisbətən aşağı olmuşdur. Kimya və neft kimya sənayesində 20,1 milyard manatlıq və ya ümumi buraxılışın 41,2 faizi qədər sənaye məhsulu istehsal olunmuşdur. Sintez-kauçuk zavodunda əlif istehsalı 20 faiz və ya 24,1 ton, SAM zavodunda kaustik soda 5,6 faiz, sabun istehsalı 39 faiz, xlor kiçik qablarda 166,5 faiz, SFZ sulfat turşusu 1,45 faiz, 1999-cu ilin müvafiq dövrünə nisbətən artıq istehsal edilmişdir. [6]

Səthi aktiv maddələr zavodunun ümumi məhsulunun 70-80 faizi, demək olar ki, kaustik soda və xlor istehsalatının payına düşür. Ayda 4-5 milyard manatlıq müxtəlif adda kimya məhsulları buraxılmışdır. Sutka ərzində 85-90 ton kaustik soda, 50 ton maye xlor, 60 ton hidrogen-xlorid və s. hazırlanmışdır. Mart ayında istehsalatın sex və sahələrində əsaslı təmir işləri aparılmışdır. May ayında məhsuldarlıq xeyli artmışdır. İstehsalatda müxtəlif adda xlor və kaustik soda məhsulları buraxılırdı. Kaustik soda, maye xlor, hidrogen xlorid turşusu və hipoxlorid-natrium sənayemizin bir çox sahələrində istifadə olunur. Maye xlorun da tətbiq sahəsi geniş və çoxsahəlidir. Gürcüstan və Türkmənistanda da bizim məhsuldan geniş istifadə olunur. Maye xlorun əsas alıcısı isə üzvi sintez zavodudur. Respublikamızda yeganə dezinfeksiya preparatı burada istehsal olunur. Başqa sahələrdə olduğu kimi, kimya sənayesində də yeniləşdirmə aparmaq, ekoloji cəhətdən təmiz, iqtisadi cəhətdən daha sərfəli istehsal qurğularının yaradılması vacibdir. Gələcəkdə xlor məhsulları istehsal edəcək qurğuların yeni layihələri üzərində də məqsədyönlü iş aparılır. [12]

Superfosfat zavodunda dəmir-sulfat məhsulunun istehsalına başlanılmışdır. Bu cür məhsul əvvəllər müəssisədə hazırlanan mis-sulfatı əvəz edirdi. Mis kütləsi ilə təchizatda yaranmış çətinliklərin aradan qaldırılması üçün istehsal qurğusunda bəzi texnoloji dəyişikliklər aparmaq lazım gəlmişdir. Müəssisə mütəxəssisləri irəli sürdükləri səmərələşdirici təkliflərin istehsalata tətbiqi öz müsbət nəticəsini vermişdir. Dəmir-sulfat sənayedə, həmçinin kənd təsərrüfatında zərərvericilərə qarşı istifadə edilir. [21]

Aşqarlar zavodunda kimyəvi həlledici məhsulunun istehsalı sınaqdan çıxarılmışdır. Azərbaycan EA Neft Kimya İnstitutunda həmin məhsulun texnologiyası nəzəri cəhətdən işlənib hazırlanmış və istehsalata tətbiqi məqsədəuyğun hesab edilmişdir. İnstitutun əməkdaşlarının və zavodun mühəndislərinin birgə axtarışlarının bəhrəsi olan kimyəvi həlledicinin istehsalat şəraitində sınaqdan çıxarılması da müvəffəqiyyətlə başa çatdırılmışdır. Mütəxəssislərin fikircə, lak-boya istehsalında həlledicilər mühüm rol oynayır və respublikamızda bu məhsula tələbat çoxdur. Baş müəssisə - "Azneftyağ" istehsalat birliyinin və zavodun daxili imkanları hesabına rekonstruksiya olunmuş qurğunun yaxın günlərdə tam fəaliyyətə başlaması nəzərdə tutulmuşdur. [9]

Sumqayıt şəhər sənaye müəssisələri 2000-ci il ərzində fəaliyyətdə olan topdan satış qiymətlərində 529,6 milyard manatlıq məhsul istehsal etmişlər (birgə müəssisələrin fəaliyyətlərini nəzərə almaqla). Əvvəlki illə müqayisədə 4,7 faiz az məhsul istehsal edilmişdir. Yalnız iki sahə: kimya sənayesi (ötən ilə nisbətən 9,6 faiz təşkil etmişdir) və tikinti materialları istehsalı (30,4 faiz) artım ilə ili başa vurmuşlar. İl ərzində kimya və neft-kimya sənayesində məhsul buraxılışı 1999-cu ilə nisbətən 9,2 faiz artmışdır. Ümumi məhsul istehsalın 62,9 faizini təşkil etmişdir. [10]

Sumqayıt kimya və neftkimya sənayesi sahəsində Rusiya ilə iqtisadi əlaqələrin kökü sovet rejimi dövrünə gedib çıxır. Hətta Sumqayıt kimya və neftkimya sənayesi Rusiyanın dövləti maraqlarına uyğun şəkildə qurulmuşdur. Ona görə də SSRİ dağıldıqdan və Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra da bu əlaqələrə ehtiyac var idi. Çünki Avropa bazarlarına çıxış imkanı formalaşmamışdır. Digər tərəfdən də Avropa standartlarına uyğun məhsul istehsalı hələ ki mümkün deyildi. Azərbaycan üçün əlverişli bazar Rusiya hesab edilirdi. EP-300 qurğusu kimya sənayesində ən yüksək texnika və texnologiyaya malik və polietilen kimi çox vacib kimya məhsulunun istehsal edilməsi üçün lazım olan bir kompleksdir.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, Azərbaycanda EP-300 kompleksinin yaranması üçün biz nə qədər zəhmət çəkdik, SSRİ dövlətinə nə qədər müraciətlər etdik. O zaman Azərbaycana ikinci dərəcəli münasibət göstərilirdi. Digər tərəfdən də o vaxt SSRİ-nin Kimya naziri

Kostandov idi. O, erməni idi və bu işə mane olurdu. Ancaq mən SSRİ-nin rəhbərlərinə dəfələrlə müraciət edib, nəhayət, biz böyük çətinliklərlə EP-300 qurğusunu aldıq və burada tikildi. Biz dünyanın mütərəqqi, müasir texniki və texnologiyaya malik olan ölkələri ilə əlaqə quraraq, onlarla birlikdə, onların köməyi ilə Azərbaycanda bir çox sahələrin yeniləşməsi, modernləşməsi, yaxud da yenidən qurulması üçün ciddi işlər görmüşük. Biz bunu Yaponiyanın “Niçimen” şirkəti ilə bərabər etmişik. Bu qurğu Azərbaycanın kimya sənayesinin, təkcə EP-300 yox, başqa kimya müəssisələrinin də məhsuldarlığının artırılmasında çox böyük rol oynayacaqdır.[19]

2001-ci il iyulun 7-də Sumqayıt Etilen-polietilen zavodunda buxar generator qurğusunun istifadəyə verilməsinə həsr olunmuş mərasim keçirilmişdi. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev qurğunun istifadəyə verilməsi mərasimində iştirak etmək üçün zavoda gəlmişdi. Binanın girəcəyində lövhədə bu sözlər yazılmışdı: “Buxar generator qurğusu. Gücü buxara görə saatda 480 ton, elektrik enerjisinə görə 32 meqavat olan bu qurğunun tikintisi üçün saziş 1998-ci ildə prezident Heydər Əliyev tərəfindən Yaponiyada imzalanmış, təməli bilavasitə onun tərəfindən 1999-cu ilin martın 24-də qoyulmuş, 2001-ci ilin iyulun 7-də onun iştirakı ilə işə salınmışdır”. [17]

EP-300 kompleksi müasir texnika və texnologiya ilə təmin olunmuşdur. Suyun təmizlənməsindən buxar alınadək bütün proses kompüterlər vasitəsilə avtomatik rejimdə idarə edilir. Burada təxminən 3100 işçi çalışır. Onların hamısına Yapon mütəxəssisləri dərs keçiblər. Burada istehsal ediləcək istilik enerjisi kimya sənayesinin tələbatını indi və gələcəkdə tam ödəyəcəkdir. İstehsal edəcəyimiz elektrik enerjisi isə tələbatı qismən ödəyir. Həm istilik, həm də elektrik enerjisi ucuz başa gəlir. Belə ki, bir kilovat-saat elektrik enerjisi 80 manata, bir hekokalori istilik enerjisi isə 33 min manata başa gəlir. Bu indiyədək aldığımız elektrik enerjisi qiymətlərindən iki dəfə yarım ucuzdur. Həm də burada yanacaq qənaət olunur. Müasir texnologiyanın tətbiqi sayəsində bir kolovat-saat elektrik enerjisi istehsalına cəmi 132 qram şərti yanacaq sərf olunur.[17]

Sumqayıt Etilen-polietilen zavodunun istifadəyə verilməsi zamanı Yaponiyanın Azərbaycandakı səfiri Tetsua Xirosin çıxışında bildirmişdi ki, “artıq bir neçə dəfədir ki, Yaponiyanın iştirakı ilə Azərbaycanda həyata keçirilmiş layihələrin uğurla başa çatdırılmasının şahidi olmuşam. Mən çox şadam ki, bugünkü tədbir kimyaçılar şəhəri olan Sumqayıtda keçirilir. Məhz sizin şəhəriniz Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Bankının krediti hesabına belə bir qurğu yarada bilər. Bu bankın sizin ölkənizlə əməkdaşlığının xüsusi tarixi vardır. Bildiyiniz kimi 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, zati-aliləri cənab Heydər Əliyev Yaponiyaya səfər etmişdi. Tam məsuliyyətlə deyə bilərəm ki, bu səfər ölkələrimiz arasında münasibətlərin dönüş nöqtəsi olmuşdur. Səfər zamanı iki dövlət arasında bir neçə sənəd imzalanmışdır. Razılaşdırmalardan biri də Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Bankının Azərbaycana kredit ayırması haqqında idi. Bu gün bu kreditin Sumqayıtda necə reallaşdığıın şahidi oluruq. İnanıram ki, gələcəkdə Yaponiya hökumətinin özəl sektorlarının iştirakı ilə sizin ölkəniz üçün vacib olan hələ neçə-neçə layihə gerçəkləşəcəkdir”. [17]

Sintezkauçuk zavodunda vaxtilə 80 min ton kauçuk istehsal edilirdi. Bu keçmiş Sovetlər birliyində böyük rəqəm sayılırdı. SSRİ-nin dağılması ilə əvvəlki iqtisadi əlaqələr pozulmuş və 90-cı illərdən başlayaraq zavodda tənəzzül başlanmışdır. Son bir iki il ərzində SK zavodunda çoxlu yeniliklər baş vermişdir. Butadien istehsalatı işə salınmaqla nitril kauçuk üçün xammal mənbəyi yaradılmışdır. Daxili imkanlar hesabına digər qurğularla yanaşı, kauçuk istehsal edən KN-2 və E-2 sexləri istismara verilmişdir. Kauçuk istehsalı respublika iqtisadiyyatı üçün mühüm töhfədir. Vaxtilə keçmiş SSRİ-nin kauçuka olan tələbatının çoxunu məhz Sumqayıt müəssisəsi ödəyirdi. Çox gəlirli məhsuldur, tətbiq sahəsi geniş və çoxsahəlidir. Biz hələlik nitril kauçukun istehsalına başlamışıq. Kauçuk istehsalının bərpa olunması ilə digər köməkçi sexlər də tam gücü ilə fəaliyyətə başlamış, vaxtilə müəssisədə çalışan əmək adamları öz iş yerlərinə qayıtmışlar. [13]

70-ci illərin rekonstruksiyaları artıq öz ehtiyatlarını başa vurmuşdu. Qurğuların istehsal gücü tükənirdi. Ona görə də həmin illərin sonunda sənayenin yenidən qurulmasının ikinci mərhələsinə

başlanması zərurəti meydana gəlmişdi. Bu mərhələyə yeni istehsal sahələrinin yaradılması və layihələndirilməsi daxil idi.

EP-300 kompleksi ümumiyyətlə neft-kimya prosesləri üçün əsas xammal bazasıdır. Həmin dövrdə neft emalından alınan karbohidrogen məhsulları və kimyəvi çevirmələr Bakıda və Sumqayıtda kiçik istehsal gücünə malik qurğularda həyata keçirilirdi. Bu işə artan tələbatı ödəmirdi. Tələbatı ödəmək və iqtisadi səmərəliliyi artırmaq üçün enerji tutumu az olan və yüksək məhsuldarlığa malik sənaye sahələrinin yaradılması lazım gəlirdi. Məhsul istehsalı üçün vacib komponentlərdən biri sayılan aktiv katalizatorun “Sintez-kauçuk” zavodunda istehsalata tətbiq edilməsi XX əsrin sonlarında Azərbaycan kimya sənayesində qazanılan ən böyük nailiyyətlərdəndir. Bu cür katalizator prinsipinə həm elmi tədqiqat işlərində, həm də sənaye məhsullarının istehsalında və müasir texnologiyanın mənimsənilməsi sahəsində prespektivli proseslərin əsasını qoymuşdur.

“Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il Dövlət Büdcəsi haqında” Qanunun tətbiq edilməsi haqqında respublika prezidentinin 26 dekabr 2001-ci il tarixli 612 sayılı fərmanında “Etilen-polietilen” zavodunun rentabelli işləməsinə nəzərə almaqla, cari ildə xammalla və yanacaq ilə təminatı barədə göstərişi əsaslı dönüş üçün geniş imkanlar yaratmışdır. Məhsulun maya dəyərini aşağı salmaqla müəssisənin rentabelliyi təmin edilmişdir. 2002-ci ilin 4 ayı ərzində 67211 milyon manatlıq əmtəəlik məhsul istehsal edilmişdir. Cari ilin birinci rübündə 1 manatlıq əmtəəlik məhsula çəkilən xərc 0.84 manat təşkil etmişdir.

2001-ci ilin noyabrından 2002-ci ilin aprelin 1-dək olan dövrdə yaranmış balans zərəri 31 milyard manat azaldılmışdır. Artıq zavodda gəlirlə işləmək prinsipinin əsası möhkəmlənmişdir. 2001-ci ilin dekabr ayında əmtəəlik məhsul istehsalından 6364 milyon manatlıq mənfəət əldə edilmişdir. Bu rəqəm 2002-ci ilin 3 ayı üzrə 7,8 milyard manat təşkil etmişdir. Cari ilin 3 ayı ərzində zavodun qənaət rejiminə keçməsi üçün ciddi tədbirlər görülmüş və nəticədə, 4133,2 min kubmetr təbii qaza, 10.1 min kubmetr şollar suyuna, 932.7 min kubmetr Ceyranbatan suyuna, 1240,7 min kubmetr azota, 488,5 ton əsas xammal olan ilkin qovulmuş benzinə qənaət edilmişdir. Kimya və neft kimya sənayesində məhsul buraxılışı 83,6 milyard manat olmuşdur ki, bu keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 93,2 faiz artmış, ümumi məhsul buraxılışının 85,1 faizini təşkil etmişdir.[20]

2002-ci ilin 9 ayı ərzində şəhərin iqtisadi inkişafında kimya sənayesi mühüm çəkiyə malik olmuşdur. Bu müddət ərzində kimya və neft-kimya sənayesində məhsul buraxılışı 221,9 milyard manat olmaqla keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 12,3 faiz artmışdır.[3]

2002-ci ilin 10 ayı ərzində faktiki qiymətlərlə 44300 milyon manatlıq əvəzinə 45242 milyon manatlıq əmtəəlik məhsul istehsal olunmuş, tapşırıq təmin edilmişdir. İstehsal ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 7,8 faiz artmışdır. İlin əvvəlindən 18970 ton maye kaustik soda, 3771 ton quru kaustik soda, 6599 ton maye xlor, 10205 ton dixloretan istehsalına nail olunmuşdur. Dixloretana tələbatın çoxaldığından istehsalın həcmi 2,2 dəfə artmışdır. İlin 10 ayı ərzində alıcılara 36 milyard 481 milyon manatlıq məhsul göndərilmişdir. Bu məhsulun 60,3 faizi və yaxud 20,2 milyard manatlığı respublika müəssisələrinə göndərilmişdir. 16,1 faizi MDB ölkələrinin, qalan 23,6 faizi isə uzaq xarici ölkələrin payına düşür.[14]

Sumqayıt Sintezkauçuk zavodu vaxtilə fəxrlə Azərbaycan neft-kimyasının bayrağı adlandırılırdı. Bir çox yeni texnoloji proseslər keçmiş ittifaqda ilk dəfə bu müəssisədə həyata keçirilmişdir. Məhz “Sintezkauçuk” zavodu Azərbaycan üçün çox güclü milli kadrlar yetişdirmişdir. Respublikamızda kimya və neft-kimya sənayesinin inkişafında onun xüsusi rolu vardır. Lakin sovet ideologiyası o dövrdə mövcud olan iqtisadi istehsal münasibətləri bütün sahələrə olduğu kimi, kimya və neft-kimya sənayesinin işinə də öz təsirini göstərmişdir. Həmin dövrdə müəssisələr, demək olar ki, bir-birindən asılı idi. İstehsal prosesləri elə qurulmuşdur ki, ittifaqın dağılması zavodların öz fəaliyyətinin dayandırılmasına gətirib çıxarmışdır. Əslində, Sumqayıt kimyası, o cümlədən SK zavodu bir növ xammal mənbəyinə çevrilmişdir. Bu öz ağır nəticələrini göstərdi. Sintezkauçuk zavodunun düşdüyü vəziyyət də bunu sübut edir. Əvvəllər külli miqdarda

neftkimya məhsulları buraxan bu müəssisə indi 2-3 adda məhsul buraxmaqla kifayətlənməli olmuşdur. Artıq müstəqillik şəraitində yaşadığımız dövrdə Etilen-polietilen zavodunda Buxar generator qurğusunun işə salınması ilə kimya və neft-kimya sənayesinin yeni inkişaf dövrü başlanmışdır. Bu dövrdə kimyaçılar daha əzmlə, daha yaxşı işləməlidirlər.[16]

2002-ci il ərzində “Etilen-polietilen” zavodu üzrə məhsul istehsalı həcmi 171 milyard 776 milyon manat olmuşdur ki, bu da ümumilikdə kimya müəssisələri üzrə göstəricinin 58 faizini təşkil edir. Lakin “Etilen-polietilen” zavodunun tələb olunan səviyyədə fəaliyyət göstərməməsi onun məhsulundan xeyli dərəcədə asılı olan digər kimya müəssisələrinin işinə mənfi təsir göstərmişdir. Müəssisədə əsas məhsul olan etilen və polietilen istehsalı əvvəlki illərlə müqayisədə artsa da, mövcud imkanlardan qat-qat az olmuşdur. “Superfosfat” Səhmdar Cəmiyyəti hesabat dövründə məhsuldar fəaliyyət göstərmiş, il ərzində 10 milyard manat həcmində məhsul istehsal etmişdir ki, bu da ötən illə müqayisədə 18 dəfə çoxdur. Müəssisə tərəfindən istehsal olunmuş məhsulun 96 faizi istehlakçılara göndərilmişdir. Gələcəkdə kimya müəssisələrində eti-benzol, stiro, kauçuk, latekslər və strateji məhsul sayılan sinetik liflər, azot gübrələrinin istehsalı bərpa və mənimsənilməsi nəzərdə tutulmuşdur.[2]

70-ci illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Neft Kimya İnstitutunun Sumqayıtda filialı yaradıldı. Sənaye üçün çoxsaylı kadrların yetişdirilməsində əsaslı rol oynayan Azərbaycan Sənaye İnstitutu – indiki Sumqayıt Dövlət Universiteti, məhz Heydər Əliyevin Sumqayıta əvəzsiz töhfəsi idi. Həmin illərin sonunda sənayenin yenidən qurulmasının ikinci mərhələsinə başlanması zərurəti meydana gəlmişdir. [5]

“Azərkimya” Dövlət Şirkəti 2003-cü ilin birinci rübündə artımla işləyib. Bu müddətdə məhsul istehsalı, əmək məhsuldarlığı eləcə də əmək haqqları artırılıb. İlin ikinci yarısında işə rekonstruksiya işləri aparıldığı və Səthi Aktiv Maddələr zavodunun fəaliyyəti bir ay dayandırıldığı üçün istehsal 95 faiz təşkil edib.

Prezident Heydər Əliyevin kimya sahəsinə göstərdiyi qayğı nəticəsində müəssisələr stabil işləyə bilirlər. Yaponiya hökumətinin krediti hesabına istifadəyə verilən buxar generatorunun işə buraxılması ilə, ilk növbədə, müəssisələr istilik və elektrik enerjisi ilə təmin olunur. Buxar generatoru istifadəyə verildə müəyyən problemlər var idi. Həmin sistem bizim sistemə uyğunlaşdırıldıqdan sonra problem aradan qaldırıldı. Hazırda 1 kvat elektrik enerjisinə 129 qram şərti yanacaq, yaxud da bir kalori istiliyə 150 kiloqram şərti yanacaq sərf olunur. Ona görə də enerjinin maya dəyəri çox aşağıdır. Bu da bizim məhsulların maya dəyərinin aşağı düşməsinə və məhsulların dünya bazarında rəqabətli olmasına imkan yaradır. Şirkətin məhsullarını demək olar ki, Avropanın bütün ölkələri alırlar. Şirkətin kreditor borcları 2 trilyon manat, debitor borcları isə 550 milyard manat olmuşdur.[1]

Sumqayıt sənayesinin aparıcı qüvvəsi olan elm, layihə, tədqiqat və tədris institutlarının şəhərimizdə mövcudluğu kimya sənayesinin gələcək inkişafına zəmin yaradır. Eyni zamanda kimya sənayesinin perspektiv imkanlarına zəmanət verən amillərdən ən əsası ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində baza müəssisə kimi “Etilen-polietilen”, 2001-ci ildə isə “Buxar-generator” qurğularının tikilib istismara verilməsi olmuşdur. Məhz bunlar Sumqayıt kimyasının XXI əsrdə inkişafından danışmağa imkan yaradır. 2001-ci ilin əvvəlindən bir sıra kollektivlər, o cümlədən kimya müəssisələrindən Sintezkauçuk, Etilen-polietilen, Üzvi sintez zavodları, Aşqarlar Səhmdar Cəmiyyəti öz fəaliyyətlərini genişləndirməyə nail olmuşlar.

Müstəqillik dövründə Sumqayıtda qeyri-dövlət sektorunun rolu artmışdır. 2003-cü ilin məhsul istehsalında şəhərin özəl sektorunda ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə artım 34,8 faiz təşkil etmişdir. O zaman 27 kiçik müəssisə və firma kimya sahəsində emalla məşğul olmuşdur. Lakin Sumqayıtın iqtisadi potensialından, o cümlədən kimya sənayesinin imkanlarından zəif istifadə olunur. Bu sahələrdə investisiyaların cəlb olunması, yeni layihələrin həyata keçirilməsi ümdə vəzifələrdəndir. Müəssisələr daxili imkanlar hesabına da yeni əlaqələrin yaradılması və bazarların mənimsənilməsi işlərini gücləndirə bilirlər. Etilen-polietilen, Sintezkauçuk, Üzvi sintez və Səthi

Aktiv Maddələr zavodlarının orta hesabla 18-33 faiz səviyyəsində işləməsi kimya sənayesinin gələcək perspektivləri haqqında müzakirələrin, fikir mübadiləsinin aktual olduğunu bir daha sübut edir. Şəhərin sənaye potensialının yeni mərhələyə qaldırılması üçün hər cür real imkanlar olmuşdur.

2003-cü il üçün Sumqayıtda 145 min nəfər əmək qabiliyyətli əhali var idi ki, bunların da 38,6 min nəfər müxtəlif sahələrdə daimi işlə təmin edilmişlər, o cümlədən 12,3 min nəfər sənayedə çalışan insanlar idi. Bunlardan 8 min nəfəri kimya kompleksində işləyirdi. Əvvəllər isə bu sahədə işləyənlərin sayı 20 min nəfərdən çox olmuşdur. Məhz buna görə də Sumqayıt şəhərinin XXI əsrdə inkişafı “böyük kimyanın” yaradılması ilə bağlıdır. Bu baxımdan yaxın gələcək üçün nəzərdə tutulmuş iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilmiş fəaliyyət proqramı 2003-cü il 24 noyabr tarixində Azərbaycan Respublikası prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” fərmanında müəyyən edilmiş vəzifələrlə üst-üstə düşür. Bu baxımdan baza müəssisəsi olan Etilen-polietilen zavodunun imkanları daha genişdir. Sintezkəucük, Üzvi sintez, Səthi aktiv maddələr, Superfosfat, Aşqarlar, Məişət kimyası, qeyri-dövlət sektoruna aid olan müəssisələr yaxın vaxt üçün yuxarıda qeyd olunan istiqamətdə öz fəaliyyət proqramlarını hazırlaması və həyata keçirməsi nəzərdə tutulmuşdur. [18]

2003-cü ildə Üzvi sintez zavodunun kollektivi məhsul istehsalı və satışında yüksək göstəricilərə nail olmuşdur. Proqnoz tapşırığa 118 faiz əməl edən kimyaçılar tapşırıqdan əlavə 5,3 milyard manatlı məhsul istehsal etmişlər. Bu da əvvəlki təsərrüfat ili ilə müqayisədə 40 faiz artım deməkdir. 2002-ci ildə 6533 ton propilen oksidi, 3510 ton müxtəlif adda poliefir qatranları, 1353 ton MLSP-R reagenti istehsal edilmişdir. Xalq istehlakı mallarının istehsal həcmi isə 394 milyon manat təşkil etmişdir. [7]

2003-cü il ərzində kimya və neftkimya sənayesində məhsul buraxılışı 359600 mln. manat olmuşdur ki, keçən ilə nisbətən istehsalın həcmi 20,4 faiz və ya 61000 mln. manat artmışdır. Emal sənayesinin ümumi məhsul buraxılışında kimya sənayesi məhsullarının xüsusi çəkisi 67,1 faiz təşkil etmişdir. [4]

Elmi araşdırmaların nəticəsi olaraq belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, 2001-2003-cü illər ərzində Sumqayıt kimya sənayesində bir sıra irəliləyişlərə nail olunmuşdur. Bunun əsas səbəbləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan dövləti tərəfindən Sumqayıt kimya sənayesinə ciddi qayğı və diqqət göstərilməsi;
- Sumqayıt kimya sənayesinə xarici investisiyanın cəlb edilməsi və yeni texnologiyanın tətbiqi nəticəsində məhsulun maya dəyərinin aşağı salınması;
- Sumqayıt kimya və neftkimya məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, onların beynəlxalq standartlar səviyyəsinə çatdırılması;
- Xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması və kimya məhsullarının xarici bazarlara çıxarılmasının təşkili.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərkimya Dövlət Şirkətində istehsalın həcmi artır. “Sumqayıt” qəzeti, 28 iyun 2003-cü il.
2. 2002-ci ildə Sumqayıt şəhərinin sosial-iqtisadi inkişafının yekunları və 2003-cü ildə qarşıda duran vəzifələr. “Sumqayıt” qəzeti. 15 fevral 2003-cü il.
3. Doqquz ayı necə başa vurmuşuq. Sumqayıt şəhərinin sosial-iqtisadi vəziyyəti haqqında təhlili məlumat. “Sumqayıt” qəzeti. 2 noyabr 2002-ci il.
4. Əliyev Ş. “İqtisadiyyat və həyat” jurnalı, №5-6, Bakı, 2004, s. 102
5. Heydər Əliyev və Sumqayıt. “Sumqayıt” qəzeti, 8 may 2003-cü il.
6. I rübü necə başa vurmuşuq? (şəhər statistika idarəsinin məlumatı). “Sumqayıt” qəzeti, 20 may 2000-ci il.
7. İstehsal həcmi artır. Üzvi sintez zavodu. “Sumqayıt” qəzeti, 14 yanvar 2004-cü il.
8. Kimyaçılarla görüş. “Sumqayıt” qəzeti, 26 fevral 2000-ci il

9. Kimyəvi həlledicinin kütləvi istehsalına başlanacaqdır. "Sumqayıt" qəzeti, 10 fevral 2001-ci il.
10. Qafarov S. Sintezkauçuk zavodu: Butadien məhsulu ümidləri doğruldacaq. "Sumqayıt" qəzeti, 20 yanvar 2001-ci il.
11. Quliyev C. İşlər necə gedir? (Superfosfat zavodu). "Sumqayıt" qəzeti, 18 dekabr 1999-cu il.
12. Quliyev S. Hər şey işə münasibətdən başlanır. "Sumqayıt" qəzeti, 27 may 2000-ci il.
13. Quliyev S. Kauçuk istehsalına başlanmışdır. "Sumqayıt" qəzeti, 29 sentyabr 2001-ci il.
14. Quliyev S. Kimyaçılar mənfəətlə işləyirlər. (Səthi Aktiv Maddələr zavodu). "Sumqayıt" qəzeti, 16 noyabr 2002-ci il.
15. Quliyev S. Yeni katalizator alınmışdır. "Sumqayıt" qəzeti, 30 oktyabr 1999-cu il.
16. Sadıqov F. Kimya və neft-kimyayın yeni inkişaf dövründə daha yaxşı, daha əzmlə işləməli. "Sumqayıt" qəzeti, 25 dekabr 2002-ci il. №55 (7077)
17. Sumqayıt Etilen-polietylen zavodunda buxar-generator qurğusu istifadəyə verilmişdir. "Sumqayıt" qəzeti, 14 iyul 2001-ci il.
18. Sumqayıt kimyası XXI əsrdə. "Sumqayıt" qəzeti, 31 dekabr 2003-cü il.
19. "Sumqayıt" qəzeti, 14 iyul 2001-ci il.
20. Şəhər statistika idarəsi. "Sumqayıt" qəzeti, 18 may 2002-ci il.
21. Yeni texnologiya əsasında. (sənaye müəssisələrində). "Sumqayıt" qəzeti, 10 fevral 2001-ci il.

РЕЗЮМЕ

НОВЫЙ ЭТАП ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СУМГАЙТА (1999-2003 гг.)

Самедов Ф.Ф.

Ключевые слова: *Сумгаит, химическая промышленность, новые технологии, инвестирование, этилен-полиэтилен, синтетикаучук, органический синтез, поверхностно-активные вещества, суперфосфат, присадки, бытовая химия.*

В статье рассматриваются вопросы повышения качества химической и нефтехимической продукции в Сумгаите, приведения ее к нормам международного стандарта, проведения мер по развитию нефтехимической промышленности, привлечения иностранных инвестиций и применения новых технологий, темпов развития химической промышленности на различных химических заводах в 1999-2003 годы. Также отмечается, что для решения этих проблем создана группа ученых, исследовавших процесс производства основного продукта-катализатора, который необходим для возрождения нашей экономики, в частности, нефтехимической промышленности. Это было одним из больших достижений группы ученых-химиков.

SUMMARY

NEW STAGE IN THE CHEMICAL INDUSTRY OF SUMGAYIT (1999-2003 years)

Samadov F.F.

Key words: *Sumgayit, chemical industry, new technology, investment, ethylene-polyethylene, synthetic rubber, organic synthesis, surface active substances, superphosphate, additives, household chemistry.*

The article deals with the issues of improving the quality of chemical and petrochemical products in Sumgayit, bringing it to international standards, taking measures to develop the petrochemical industry, attracting foreign investment and applying new technologies, and the pace of development of the chemical industry at various chemical plants in 1999-2003. It is also noted that to solve these problems, a group of scientists has been created who have studied the process of producing the main product-the catalyst that is necessary for the revival of our economy, in particular, the petrochemical industry. This was one of the great achievements of a group of chemical scientists.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	07.01.2020
	Son variant	15.03.2020